

KUJUNDAVAST HINDAMISEST HUMANITAARTEADUSTES

Koolides on hindamise alused muutumas, hindamise juures ei peeta tähtsaks enam mitte niivõrd õpilaste teadmiste ja võimete mõõtmist ja nende paremusjärjestusse seadmist, kuivõrd võimalust anda õpilastele tagasisidet, motiveerida neid oma võimeid arendama. Seda uut lähenemist kutsutakse kujundavaks hindamiseks ja vähemalt kavatsuste kohaselt peaks see olema õpilaste arengut toetav ning seega igati tervitatav uuendus.

Hindamiseta ei pääse teisteski eluvaldkondades, järjest olulisemad on hindamine ja selle tagajärjed teaduses. Hindamise kaudu kujundatakse ka teadlaste tegevusi, hinnangud on aluseks vahendite jagamisel ja uurimiserühmade moodustamisel, kuid küsimus on selles, milliseks hindamine uurimistöö kujundab.

Mida üldse ja kuidas teaduses hinnatakse? Hindamisest võib teaduse puhul rääkida mitmes tähenduses ja mitmel tasandil. Formaalses ja mitteformaalses mõttes. Viimane tähendab, et teadlased hindavad oma kolleegide tööd kas madalamalt või kõrgemalt, peavad ühtedest enam lugu kui teistest, eelistavad koos töötada pigem ühtede kui teistega, valivad oma töödes käsitlemiseks autoreid nende seast, keda kõrgelt hindavad. Formaalses mõttes hindamist kasutatakse teaduses, kui on vaja teha kindlaks projekti või ametikoha taotlejate pädevus või koostada paremusjärjestusi rahastamisotsuste tegemiseks, ametikohtade täitmiseks, aga ka auhindade jagamisel. Hinnatakse ilmutamiseks esitatud käsikirjade kvaliteeti. Lisaks hinnatakse perioodiliselt

institutsioonide üldist töö kvaliteeti ja jätkusuutlikkust. Mitteformaalsel hindamisel reegleid ei ole. Uuringud näitavad, et mitteformaalsed otsused, milles hinnangud lähtuvad hinnanguandja enda teaduslikest huvidest, on kõigist hinnangutest kõige objektiivsemad, sest oma töös soovitakse alati tugineda parimatele tehtud töödele ja kõige usaldusväärsematele teadlastele, ei loe vanus, rahvus, sõbrasuhted ega sugu.¹ Formaalsel hindamisel on objektiivsuse tagamiseks kehtestatud kindlad protseduurireeglid, kuid mitmed uuringud näitavad, et reeglitest on võimalik mööda hiilida, neid n-õ paindlikult tõlgendada. Jättes praegu kõrvale paindliku tõlgendamise ja kallutatud hinnangute problemaatika, vaatleksin edasi, kuidas reeglite abil teadust aja jooksul ümber saab kujundada. Hindamisreeglite ümberkujundav mõju tuleb sellest, et reeglite aluseks on kujutlused sellest, misugune on hea teadus või missugune see peaks olema. Hindamisreeglite abil saab teadust selle ideaali suunas kujundada. Edasi võiks küsida, kelle kujutlusest lähtudes teadust kujundatakse, kas teadlased ise saavad kaasa rääkida ning kas kõigile teadusaladele kehtib ja sobib ühesugune teaduse ideaalpilt, mille poole püüelda.

Kolme aasta jooksul oleme Tartu Ülikooli teadusfilosoofia uurimiserühmaga uurinud Eesti humanitaarteaduste

¹ Vt K. B. W r a y, Evaluating Scientists: Examining the Effects of Sexism and Nepotism. – Value-free Science? Ideals and Illusions. Toim H. Kincaid, J. Dupré, A. Wylie. New York: Oxford University Press, 2007, lk 87–106.

kultuuri, eeskätt teadlaste väärtusi, vaateid karjääri võimalustele, teadlaste identiteedi kujunemist, asjaolusid, mis toetavad teaduslikke saavutusi, ning teiselt poolt, mis on takistuseks ning mis on mõnel puhul sundinud teadlast vahetama eriala või elukutset. Järgnevas tuginingi läbiviidud uuringu esialgsetele tulemustele.² Tegemist on kvalitatiivuuringuga, milles tehti kokku 23 süvaintervjuud eri vanuses, erinevatel karjääriastmetel mees- ja naisteadlastega, sealhulgas teadustööst loobunud või teisele teadusalale siirdunud humanitaaridega. Läbiva teemana tuli intervjuudest välja mure teadlaste enesekuvandi ja ametliku teaduspoliitilise teadlaskuvandi vahelise vastuolu pärast: humanitaarteadlased näevad oma rolli nii ühiskonnas, kohalikus kultuuris kui ka kitsamalt akadeemilises kontekstis teistsugusena, kui on soositud ametlikes teadushindamise kriteeriumides. Hindamisega tehakse teadlaste ja uurimisteedade hulgas pidevat selektsiooni ning „ellu jäävad” need, kes vastavad kõige paremini teaduspoliitilisele ideaalile.

Teaduspoliitiline ideaal ehk kvaliteet-teadus on praegu Eestis defineeritud peamiselt bibliomeetriliste kriteeriumide, eeskätt rahvusvaheliste tsiteerimisindeksite abil. Indeksitest mõjukaim on Thomson Reutersi Web of Science (WoS), milles aga humanitaarteaduste väljaandeid on vaatluse all väga väike osa. Praktikast tähendab sellise teadus-ideaali realiseerimine hindamist tsitaatide ja avaldatud tööde kategooria järgi riiklikus teadusinfosüsteemis, milleks Eestis on ETIS: kõige kõrgemal on hin-

² Vt ka E. Lõhkivi, K. Velbaum, J. Eigi, *Epistemic Injustice in Research Evaluation: A Cultural Analysis of the Humanities and Physics in Estonia*. – *Studia Philosophica Estonica*. 5.2, Special Issue „Towards a Practical Realistic Account of Science”. Tartu: Tartu Ülikool, 2012, lk 108–132. Vt ka <http://www.spe.ut.ee/ojs-2.2.2/index.php/spe/index>

natud artiklid teadusajakirjades, mida jälgib WoS. Et viimane hõlmab humanitaarteadusi vaid servapidi, on kõrgemasse, nn 1.1 kategooriasse arvatud ja võetakse rahastamisotsustel ja hindamisel arvesse ka Euroopa humanitaarteaduste indeksi ERIH kahe rahvusvahelise kategooria (Int 1, Int 2) ajakirju ning samuti ka valitud rahvusvaheliste kirjastuste väljaandel ilmunud monograafiaid (kategooria 2.1), kogumikke või nende osi (kategooria 3.1). Nagu oma Akadeemias ilmunud artiklis tõdeb Jaan Ross,³ ei kuulu valitute hulka paljud suured Euroopa teaduskirjastused ega sugugi mitte kõik ülikoolide kirjastused ning pole selge, mille alusel kirjastuste valik on tehtud. Valitute seas domineerivad ingliskeelsete maade kirjastused. Saksamaal, Prantsusmaal või Itaalias isegi ingliskeelse raamatu avaldamine on selle süsteemi kohaselt üpris mõttetu tegevus, sest enamik nende maade kirjastusi valitute sekka ei kuulu, rääkimata Eesti või naabermaade kirjastustest. Kõik väljaanded, mis jäävad väljapoole ETIS-e kategooriaid 1.1, 2.1 ja 3.1, on kohaliku tähtsusega. Isegi kui nad praktiseerivad rahvusvahelist eelretsenseerimist ja on rahvusvahelise levikuga, on nende väärtus hindamisel tunduvalt madalam ja seda mitte avaldatud teksti sisu kvaliteedi, vaid avaldamiskoha kategooria alusel teadusinfosüsteemis.

Et hindamine ja vastavalt siis ka projektide rahastamine ja akadeemiliste ametikohtade täitmine toimub avaldatud tööde ETIS-e kategooriate alusel, on ETIS-est saanud humanitaaride jaoks monstrum, mille tegelikult väärtuslikku informatsioonilist poolt teadlased meie intervjuudes ei maininud. ETIS-e kategooriad – nagu bibliomeetriline lähenemine hindamises üldse – tõstavad esile laboriteadusi,

³ J. Ross, *Raamatud, humanitaarteadused ning Eesti teadusbürokratia*. – *Akadeemia* 2012, nr 12, lk 2265–2271.

milles tehakse kiireid mõõtmisi, millest on vaja kohe kogukonda teavitada, sest tulemused on teiste teadlaste järgmiste mõõtmiste aluseks. Tegemist on ka konkurentsiküsimusega: ainult esimesena mingi kindlat liiki mõõtmise teinute ja avaldanute tulemused on midagi väärt, kui pole avaldatud artiklit, pole ka tulemust. Mõõtmisteadustes on loomulik, et ajakirju ja indekseid jälgitakse igapäevaselt, vahetult eelnenud töid tsiteeritakse ja tsitaadid on saavutuse märgiks, kõik toimub kiiresti, 3–5 aasta pärast on artikkel aegunud.

Kuid teadusalad on erinevad. Humanitaarteadustes leidub töid, kus ei tsiteerita ühtki kolleegi-teadlast, vaid ainult uuritava (pärimus)kultuuri või keele esindajaid. Humanitaarteaduslik analüüs on aega ja suurt lugemust nõudev, kiirustamine avaldamisel ei sobi siia. Meetodivalik ise vajab teoreetilist põhjendust, samal ajal kui loodusteadustes, eriti laboriteadustes on see sageli juba valdkonna valikuga ette antud. Humanitaarvaldkonna hea töö ei aegu. Tsitaadid võivad ilmuda alles aastakümnete möödudes. Nii mõnigi meie intervjueeritud humanitaarteadlastest rõhutas, et tema jaoks ei ole oluline, kus mingi hiilgav idee on avaldatud, tähtis on idee ise, see, mida sellega teha saab, millised võimalused idee edasisteks tõlgendusteks ja rakendusteks loob, kuidas tervikpilti avardab. Omaette probleemiks on monograafia kui žanr, mille olemasolevad hindamiskriteeriumid isegi juhul, kui see on avaldatud „õiges” kirjastuses, pisendavad vaid kolme teadusartikliga võrdseks. Intervjueeritud ajaloolased leidsid, et monograafia on oluline laiemal lugejaskonnale jaoks, seega teaduse ja ühiskonna seose loomise ja säilitamise jaoks, sest tihedat kuivas teaduskeeles artiklit, mis on mõeldud sama ala teadlaste omavaheliseks suhtluseks, tavalugeja kas ei saa kätte või ei suuda lugeda. Kui loodusteaduste puhul kuuleme järjest rohkem teadusvälisest

survest populariseerimiseks, n-ö ühiskonnaga suhtlemiseks ja suhestumiseks, siis humanitaarteadustele on kohaliku kultuurilise kontekstiga sulandumise ja sellesse oma panuse andmise soov seesmiselt omane, seda peetakse humanitaarteadlase identiteedi tähtsaks osaks. Paraku on see asjaolu teadushindamise seisukohalt väheoluline.

Veel selgus meie uuringus, et humanitaarteadlased peavad oluliseks koolkonda ja traditsiooni, üliõpilaste head käekäiku, nende arengule kaasa aitamist, seda isegi vaatamata sellele, et humanitaarteaduste kultuur on individualistlikum kui loodusteadustes, enamik töid valmib teadlase individuaalse, mitte rühma tööna.

Millised on siis praeguse hindamisüsteemi võimalikud ohud humanitaarteaduste seisukohalt, milliseks võib teadus kujuneda selle hindamisüsteemi kestes? Peamiseks ohuks on humanitaarteaduste väärilt mõõtmine ja selle tulemusel nende üldise usaldusvääruse kahanemine. Kui võrreldes laboriteaduste ja järjest enam loodusteadustega sarnanevate sotsiaalteadustega on humanitaarteaduste bibliomeetrilised näitajad suurusjärgu võrra madalamad, siis teaduskogukond võib hõlpsasti hakata tõlgendama seda mitte kui mõõtmise tendentslikkust, vaid kui tööpoolest viletsa töö näitajat. Nagu intervjuudes korduvalt tõdeti, ei ole humanitaarteadlastel midagi hindamise vastu – hindamine on paratamatult vajalik –, küsimus on selles, mil moel hinnatakse. Kui humanitaarteadusi mõõta ja hinnata neile võõra laboriteaduste teadusideeala kohaselt, siis pikaajaliselt kujundab selline mõõtmine teadusinstituutsiooni ümber nii, et seal ei olegi enam kohta humanitaarteadustele või siis muutuvad need loodusteaduste taolisteks, asudes tootma nn salaamiviile – õhukesti fragmente uuritavast temast, mis kiiresti, analüüsimata, mõtestamata turule paisatakse.

Humanitaarteadlased, keda intervjuerisime, nägid lahendusena hindamisel eriala eripära arvestamist, tööde ja taotluste sisulist retsenseerimist, vaatamata avaldatud töö kategooriale ETIS-es või mõnes teises andmebaasis/indeksis, vaatamata kirjastuse nimele või tsiteeritavusele. Sellega kaasnevad omad raskused: see on töömahukas, kallid, ja Eesti väikese teadlaskogukonna puhul on küllalt keeruline vältida onupojapoliitikat isegi pimeretsenseerimisel – autorid on äratuntavad. Kuid

alustada võiks sellest, et kuulata eriala asjatundjate arvamust, lasta humanitaaridel endil kaasa rääkida, kuidas teha kindlaks hea teadus – heas mõttes kujundav hindamine peaks olema kõigi huvides.

ENDLA LÕHKIVI

Autor tänab Svenska Institutet'it Visby programmi toetuse eest 2013. aastal.